

Doslov

Postava a dielo Johna Stuarta Milla (1806 – 1873), jedného z najvplyvnejších anglických mysliteľov 19. storočia, predstaviteľa raného pozitivizmu a britského empirizmu, liberalistickej politickej filozofie a etického utilitarizmu, sú natrvalo zapísané do kánonu západného filozofického myslenia. Hoci hodnotenie Millovho filozofického odkazu od konca 19. stor. až po súčasnosť nebolo vždy len pozitívne, predsa možno povedať, že jeho práce z logiky, filozofie vedy a epistemológie, ako aj práce z oblasti etiky, sociálnej a politickej filozofie a ďalších oblastí sú široko známe a zaslúžene vzbudzujú pozornosť aj v súčasnosti. Ako je známe, šírka Millovho vedeckého záberu bola pozoruhodná - okrem filozofie sa venoval mnohým ďalším disciplinám; jeho práca o princípoch politickej ekonómie na dlhé obdobie ovplyvnila vývin ekonomického myslenia, tiež písal o histórii a literatúre. O jeho vedeckom a osobnostnom profile vypovedá aj skutočnosť, že svoju filozofickú tvorbu a teoretické názory sa snažil využiť a uplatniť aj pri reflexii aktuálnych sociálnych a politických problémov svojej doby a pri navrhovaní ich riešení.

John Stuart Mill nebol typickým akademickým filozofom a vedcom, svoju tvorbu nikdy nechápal ako čisté teoretizovanie, naopak, bol aktívnym verejným činiteľom a známym publicistom, ktorý s ambíciami sociálneho reformátora a s veľkým entuziazmom sa zapájal do riešenia spoločenských problémov; jeho autorita a intelektuálny vplyv v mnohom poznačili duchovnú klímu Anglicka druhej polovice 19. storočia. Mill bol húževnatým účastníkom politických debát o otázkach týkajúcich sa právnej a politickej reformy. Svoje liberalistické a utilitaristické teoretické východiskom inširované politické názory prezentoval v nespočetných článkoch už v mladosti, hlavne v období svojej aktívnej činnosti v Spoločnosti utilitaristov. Už v tomto období vo viacerých článkoch tematizoval problém, ktorý sa stal preňho predmetom celoživotného záujmu, a to problém postavenia žien v spoločnosti; tejto téme sa venoval teoreticky, publicisticky aj politicky aj v neskoršom období života, osobitne počas svojej krátkej politickej kariéry ako poslanec britského parlamentu.

Do kánonu filozofického myslenia sa Mill zapísal v prvom rade svojím Systémom deduktívnej a induktívnej logiky (1843), ktorý sa zvyčajne považuje za vrchol jeho filozofickej tvorby, známe a dodnes čítané sú aj jeho práce z oblasti morálnej a politickej filozofie, predovšetkým práca O slobode (1859) a Utilitarizmus (1961). Avšak nielen jeho teoretická tvorba a politická aktivita, ale aj jeho životný príbeh priťahoval pozornosť (nielen) historikov filozofie, a to jednak z dôvodu jeho nezvyčajne prísnej a náročnej výchovy a vzdelávania, nad ktorým starostlivo bdel jeho otec, filozof a politický mysliteľ, prívrženec utilitarizmu Jeremyho Benthana James Mill, ako aj pre svoj (tiež nie celkom konvenčný) vzťah s Harriet Taylorovou (1807 – 1858). S Harriet Taylorovou sa zoznámil v roku 1830 a od tej doby ich spájala silný emocionálny a intelektuálny vzťah - manželstvo uzavreli po vyše 20-ročnom priateľstve a spolupráce, v r. 1851, po smrti jej manžela. Z Millovej Autobiografie, vydané v roku jeho smrti, sú pomerne známe osobnosti, okolnosti a udalosti, ktoré ovplyvnili jeho filozofické aj politické presvedčenia. Okrem otca, Jamesa Milla a zakladateľa utilitarizmu, Jeremyho Benthana, to bola Harriet Taylorová, ktorej rozhodujúci vplyv a význam na vlastnú tvorbu, intelektuálny a morálny rozvoj vo viacerých svojich prácach, predovšetkým vo svojej Autobiografii, vysoko ocenil ten najkompetentnejší, John Stuart Mill. Vzťah týchto dvoch, nepochybne výnimočných a nekonvenčných osobností, ktoré svojimi názormi na spoločnosť, politické otázky a kultúru, a hlavne názormi na postavenie žien a na rodové vzťahy¹ ďaleko prekročili horizont v ich dobe panujúcich názorov, priťahovala – a stále priťahuje – pozornosť. Ich nesmierne intenzívna intelektuálna spolupráca a silná emocionálna väzba vzbudzovala teoretický záujem i zvedavosť, rozličné úvahy i pochybnosti; dlho pretrvával spor napr. ohľadom autorstva niektorých textov, publikovaných hlavne v 40-tych rokoch o rozličných politických témach, nevynímajúc problém emancipácie žien a otázku ženských práv; tiež sa už popísalo naozaj dosť o vplyve Harriet Taylorovej na Millovu osobu a tvorbu, osobitne na jeho feminizmus². Nechajme však teraz bokom podobné otázky, nie že by

neboli vôbec relevantné a zaujímavé (môžu napr. inšpirovať úvahy o zástoji žien v dejinách myslenia) a ostane pri tom, čo je najmenej pochybné – teda pri fakte, že spis Poddanstvo žien, ktorý v preklade po prvý krát sa dostáva do rúk slovenského čitateľa, je najvýstižnejším, argumentatívne najrozpracovanejším vyjadrením Millových názorov na spoločenské postavenie a emancipáciu žien.

Z vyššie načrtnutého, iste veľmi všeobecného hodnotenia Millovho filozofického odkazu sa táto práca v istom zmysle vymyká, aspoň pokiaľ ide o jej recepciu v rámci filozofie. Esej Poddanstvo žien napísal Mill krátko po smrti svojej manželky, v r. 1861, no publikoval ho až v r. 1869, kedy sa nazdával, že politická situácia, aj vplyvom formujúceho sa ženského hnutia, umožňuje priaznivejšie prijatie jeho obhajobu emancipácie žien. Práca vyvolala živý ohlas a nadšený súhlas predovšetkým vo formujúcom sa ženskom hnutí, v nie príliš početných kruhoch bojovníčok za občianske práva žien nielen v Británii, ale aj v ďalších krajinách³. Jej prijatie mimo týchto kruhov, hlavne filozofmi a politikmi – ak jej vôbec venovali pozornosť – sa pohybovala v dobovom kontexte na širokej škále od rozpačitého prijímania až po pobúrené totálne odmietnutie, neraz sa stala aj terčom zosmiešňovania, alebo sa obchádzala mlčaním.

V každom prípade možno konštatovať, že tento pozoruhodný text, plný brilantných argumentov a napísaný vycibreným literárnym štýlom, sa nedostal natrvalo do centra pozornosti akademických filozofov a nebýva súčasťou akademických či učebnicových výkladov Millovej filozofie. Nehľadajme teraz všetky dôvody tejto poľutovaniahodnej skutočnosti, hoci sa oprávnené možno domnievať, že aj samotná téma mohla prispieť k menšiemu záujmu filozofov neskoršieho obdobia, veď pre európsku filozofickú tradíciu je skôr typický nezáujem o problém politickej a sociálnej nerovnosti žien, resp. v jej rámci sa stretávame aj s priamou obhajobou subordinovanej pozície žien. V tejto súvislosti Mill predstavuje istú výnimku (samozrejme, nie jediná) zo západnej filozofickej tradície už aj svojím veľmi dôrazným upozornením na závažnosť a dôležitosť témy a svojimi výzvami, aby sa k nej pristupovalo bez predsudkov a s plnou vážnosťou. Kriticky sa vyjadruje k zvyklosti, myslím si, že aj dnešnému čitateľovi dôverne známej, keď skoro každý si myslí, že môže vynášať sudy o úlohe žien v spoločnosti alebo o odlišnostiach medzi ženami a mužmi; a to najčastejšie bez toho, aby svoje názory opieral o seriózne, predsudkami nezaťažené poznanie a na takomto poznaní založenej argumentácii. Z podobne ladených autorových úvah zaznieva silná kritika tradičnej nevšímavosti jednotlivých oblastí vedenia, vrátane filozofie, voči ženám.

Ďalším dôvodom menšej pozornosti voči tejto eseji, predovšetkým zo strany súčasnej filozofie, môže byť dojem, že prinajmenšom niektoré z jej centrálnych motívov a tém, osobitne argumenty v prospech občianskych práv žien, v súčasnosti stratili aktuálnosť. U dnešného čitateľa vyzbrojeného ideológiou emancipácie žien, samotný názov práce môže evokovať očakávanie, že ide o text, ktorý môže vyvolávať záujem nanajvýš z historického hľadiska. Nepochybne, tento text možno čítať aj takpovediac prvoplánovo, ako ostrú kritiku dobových pomerov a “princípu riadiaceho existujúce spoločenské vzťahy medzi pohlaviami”, hlavne manželského zákona, a vášnivú obhajobu občianskych práv žien na základe princípu rovnosti a spravodlivosti. Isteže, Millova esej je vynikajúcim zobrazením a hlbokou analýzou dobových pomerov a zásad, upravujúcich vzťahy medzi ženami a mužmi – nemusíme sa teda obávať, že naše očakávania historického poznania ostanú nesplnené. Ani pri takomto čítaní by sme však nemali zabudnúť, že ak sa aj dostaví dojem neaktuálnosti, aspoň niektorých pasáží textu, má to na “svedomí” aj samotný jeho autor, ktorý nemalou mierou prispel k tomu, že – aspoň vo vyspelých demokratických krajinách – otázka občianskych práv žien, ako je volebné právo či právo na vzdelanie, nemusí už byť predmetom aktuálneho politického zápasu.

Vzhľadom na odlišnosť politickej, spoločenskej a kultúrnej situácie našej doby vyvstáva otázka: môže nám autor dať aj niečo viac, než poskytnúť pohľad na situáciu žien v istej konkrétnej spoločnosti, v konkrétnej etape historického vývinu? Hoci odpoveď na túto otázku si bezosporu vytvorí každý čitateľ a čitateľka samostatne, nedá mi aspoň nenaznačiť svoju vlastnú pozitívnu - Millov spis ponúka totiž takú kritiku spoločenskej nerovnosti medzi ženami a mužmi, ktorá

presahuje rámec autorom kritizovaných dobových pomerov a spoločenských inštitúcií a je uplatniteľná aj za ich horizontom. Popri kritike Mill ponúka i mnohé dobre premyslené dôvody a argumenty v prospech emancipácie žien, z ktorých viaceré tiež prekračujú dobový kontext a zasluhujú si pozornosť aj v súčasnosti, aj keď, samozrejme, neplatí to na všetky autorove názory prezentované v Poddanstve žien.

Inak povedané: hoci dobové, historické a politické okolnosti vzniku Millovej eseje nepochybne zanechali svoje stopy na autorových témach, analýzach a úvahách (podobne ako aj niektoré fakty z jeho osobného života – či už máme na mysli jeho vzťah s Harriet Taylorovou a neskoršiu úzku spoluprácou s jej dcérou, Helen, ktoré sa obe výrazne angažovali v hnutí za občianske práva žien) - Poddanstvo žien tematicky i spôsobom argumentácie presahuje dobový kontext a ponúka možnosť takého čítania a takej interpretácie, vo svetle ktorej sa roztvárajú závažné a dodnes aktuálne problémy feministickej filozofie.

* * *

Mill pri formulácii cieľa svojej eseje podčiarkuje, že názory, ktoré v práci prezentuje a rozvíja, zastáva už od najranejšieho štádia, keď vôbec začal formovať názory na sociálne a politické záležitosti a ktoré sa postupom času a získavaním nových skúseností sa len upevnili. Podstatu týchto názorov formuluje hneď úvode, totiž, že princíp, ktorý riadi existujúce spoločenské vzťahy medzi mužmi a ženami a ktorý charakterizuje ako “the legal subordination of one sex to the other - is wrong in itself, and now one of the chief hindrances to human improvement”. (s.1) Jeho záujem teda nebol náhodný ani krátkodobý; od konca 50-tych rokov 19. storočia až po svoju smrť bol vnímavým sympatizantom, aktívnym podporovateľom, ba aj účastníkom rozvíjajúceho sa ženského hnutia. Výrazne sa angažoval v politickom boji proti rôznym formám znevýhodňovania žien, za ich občianske a politické práva, za mnohé politické a sociálne reformy týkajúce sa spoločenského postavenia žien, či už v oblasti vzdelávania alebo práce. Aj po smrti svojej manželky, spolu s jej dcérou Helen Taylorovou, ktorá ho sprevádzala životom až do jeho smrti, aktívne spolupracoval a korešpondoval s viacerými vedúcimi osobnosťami formujúceho sa ženského hnutia, intelektuálkami a aktivistkami bojujúcimi za občianske práva žien, ako napr. s Florence Nightengale, Barbara Bodichon, Emily Davies či Harriet Martineau, ale korešpondoval aj s Elizabeth Cady Stanton , líderkou prvého organizovaného ženského hnutia v USA a autorkou slávnej Deklarácie citov, manifestu požiadavky rovnosti žien a mužov. V r. 1865 sa stal poslancom Dolnej snemovne parlamentu, podľa niektorých historických prameňov bol vôbec prvým kandidátom na takúto pozíciu, ktorý do svojho politického programu zahrnul volebné právo žien. Počas svojho krátkeho pôsobenia vo funkcii poslanca (do r. 1868) inicioval a podporoval viaceré legislatívne reformy zamerané na zlepšenie situácie žien, napr. zákon o rozvoze, v r. 1866 predložil v parlamente petíciu za volebné právo žien , o rok neskôr navrhol prijať dodatok k Návrhu zákona o reforme (Reform Bill), týkajúci sa práv žien, v roku 1868 obhajoval zákon, ktorý mal umožniť, aby vydaté ženy mohli disponovať majetkom (Married Women's Property Bill). Aj keď tieto Millove politické iniciatívy neboli v tom čase korunované úspechom (volebné právo žien vo Veľkej Británii bolo zavedené v r. 1918), Millova zásluha je na tomto poli skutočne veľká a nepochybniteľná – tým, že problém občianskych a politických práv žien otvoril na parlamentnej pôde, pozitívne ovplyvnil nielen politické hnutie za rovnoprávnosť žien, ale aj celkovú názorovú klímu v spoločnosti.

Jedným z terčov ostrej Millovej kritiky bola dobová zákonná úprava manželstva. Nespokojnosť so zákonom o manželstve demonštroval aj svojím vyhlásením krátko pred uzavretím manželstva s Harriet Taylorovou, v ktorom vyjadril aj formálny protest proti tomuto zákonu, ktorý podľa jeho názoru poskytuje jednostranne právomoci a privilégia jednému partnerovi – manželovi na úkor druhého partnera – manželky. Vo svojom vyhlásení sa zaviazal nevyužívať žiadne z privilégií, ktoré manželský zákon poskytoval manželom oproti ich manželkám⁴.

Postavenie žien v manželstve považoval Mill za dôležitý aspekt širšieho problému subordinovanej pozície žien v spoločnosti a venoval pozornosť tomuto problému aj v

Poddanstve žien. Vzťahy medzi pohlaviami charakterizuje vo svojej eseji ako vzťahy dominancie a subordinácie, pričom tvrdí, že najúčinnejším faktorom vytvárania a potvrdzovania, upevňovania takýchto vzťahov je inštitúcia manželstva. Preto požaduje reformu manželského zákona, ktorá podľa jeho presvedčenia následne povedie k zmene situácie žien tak v privátnej, ako aj vo verejnej sfére. V celej svojej eseji pracuje Mill s obrazom či analógiou otroctva, opakovane zdôrazňuje, že poddanstvo žien je jediným príkladom legálneho otroctva v moderných západných spoločnostiach. Čo sa týka právneho postavenia vydatej ženy, "wife is the actual bond-servant of her husband: no less so, as far as legal obligation goes, than slaves commonly so called" (s.19), a to jednak v tom zmysle, že právny systém vydatú ženu neuznáva ako samostatný subjekt práva, jej status spočíva jedine v statuse manželky, ako aj v tom, že právo, ale aj zvyky a tradície umožňujú neuznanie ľudskej dôstojnosti ženy tým, že z nej robia nástroj na uspokojenie „animálnej funkcie“ (s.20). Právny stav umožňuje dvojnásobné obmedzovanie slobody žien – podľa Milla ženy nie sú slobodné v manželstve a zároveň nemajú slobodu voľby pri rozhodovaní o tom, či vstúpiť alebo nevstúpiť do manželstva. Táto nemožnosť nevydať sa je zapríčinená nemožnosťou získať vzdelanie a tým aj možnosť zabezpečiť živobytie, a tak pred ženami je otvorená iba jediná životná cesta – stať sa manželkou a matkou. Vstupom do manželstva však žena vstupuje do sféry neslobody a závislosti - podľa zákona je to manžel, kto disponuje ženiným majetkom a jej telom, on je v podstate jej majiteľom, vlastníkom.

Mill však nezostáva len pri kritike existujúceho stavu, ale načrtáva vo svojom spise aj víziu transformácie manželstva, ktoré sa má stať zväzkom muža a ženy na báze rovnosti a priateľstva. Akoby si uvedomoval, že reforma manželského zákona je síce nevyhnutnou, ale nie postačujúcou podmienkou transformácie tohoto vzťahu, totiž že premena manželstva si vyžaduje aj reformu vzdelávania, zmenu sociálnych a kultúrnych zvyklostí, zmenu zmýšľania a v neposlednom rade, ako autor naznačuje, aj premenu samotného mravného étosu spolunažívania muža a ženy. Keďže podľa Millovoho názoru diskriminácia žien vo verejnej sfére je vlastne vonkajšou manifestáciou deformovaných vzťahov v rámci manželstva, zlepšenie situácie žien vo verejnej sfére predpokladá aj elimináciu poddanstva ženy v rámci manželstva. Manželstvo podľa jeho predstáv má byť vzťahom, ktorý je budovaný na princípoch rovnosti, partnerstva, kooperácie a reciprocity, opisuje význam ľudskej inimity a dôvernosti pre morálny rozvoj jedinca; manželské priateľstvo na báze rovnosti podľa neho rozširuje ľudské schopnosti a možnosti, robí človeka ľudskejším a morálnejším. "The equality of married persons before the law...is the only means of rendering the daily life of mankind ...a school of moral cultivation" (s.27).

Hoci Mill ostro kritizuje a odsudzuje postavenie žien v manželstve, práve v jeho úvahách o manželstve sa najvýraznejšie prejavujú aj isté limity jeho liberálneho feminizmu. Tieto obmedzenia sú zreteľné napr. v jeho akceptácii tradičného, nielen v jeho dobe panujúceho názoru, podľa ktorého vydatá žena je zodpovedná za udržiavanie domácnosti a za výchovu detí, kým mužova zodpovednosť sa týka finančného zabezpečenia rodiny. Mill predpokladá, že aj vzdelaná žena, ktorá je schopná zarábať na vlastné živobytie, vstupom do manželstva sa dobrovoľne vzdáva možnosti zamestnať sa a uprednostňuje starostlivosť o deti a domácnosť. Millova vízia rovnosti teda nespochybňuje rodovú deľbu práce v rodine, čo sa stalo aj častým motívom kritiky Millovej koncepcie zo strany súčasných feministických filozofiiek. Millovo liberalistické presvedčenie, podľa ktorého "na úplné odstránenie (despotickéj vlády mužov nad svojimi ženami) nie je nič potrebnéjšie ako to, aby aj ženy nadobudli rovnaké práva a dostalo sa im ochrany zo strany zákona tým istým spôsobom ako sa dostáva ostatným osobám"⁵, a prílišné sústredenie sa na rovnosť pred zákonom, ho robia nevšímavým voči iným, než právnym formám nerovnosti a mocenskej nerovnováhy medzi manželmi⁶. Aj v kontexte jeho vízie manželstva, budovaného na báze rovnosti a partnerstva, pôsobí prinajmenšom rušivo autorovo zotrúvanie na tradičných predstavách o deľbe práce v rodine, ako keby zabudol na svoje vlastné upozornenie, že ženu utláčajú nielen zákony, ale aj zvyky a tradície. Niektoré pasáže textu tak prezrádzajú, že ich autor nebol, a pravdepodobne ani nemohol byť absolútne imúnny voči všetkým, hlboko

zakoreneným názorom a predsudkom svojej spoločnosti. Nezabudnime ale, že mnohé z týchto názorov a predsudkov, ktoré sa týkajú napr. deľby práce v rodine, neboli hlboko zakorenené len v jeho dobe, ale takými ostali v podstate dodnes.

Millova kritika spoločenského postavenia žien však má oveľa širší záber než je analýza manželského zákona, rozoberá povahu spoločenskej nespravodlivosti, vylučujúcej ženy zo sféry rozhodovania a spravovania vecí verejných, analyzuje negatívne dôsledky nerovnosti medzi ženami a mužmi, dopadajúce podľa jeho názoru na obidva rody. Na vykreslenie vzťahov medzi ženami a mužmi opäť používa obraz otroctva, pričom, ako sa zdá, nemyslí tým volnú metaforu, ale celkom výstižnú analógiu. Subordinácia žien je v jeho očiach nepochybne historickým anachronizmom, ktorý v modernej liberálnej spoločnosti, unávajúcej princípy slobody a spravodlivosti, nemôže byť ničím iným než "an isolated fact in modern social institutions... a single relict of an old world of thought and practice" (s.13). Čo sa týka príčiny pretrvávania nerovného, podriadeného postavenia ženy, Millove názory miestami pripomínajú skôr radikálne, než liberalisticky orientovaný prúd feministického myslenia – tvrdí, že popri pretrvávajúcich zvykoch a stereotypoch je to predovšetkým záujem mužov, čo udržuje ženy v nerovnosti, v subordinovanej pozícii. Vylúčenie žien z verejného života korení hlavne vo vôli a túžbe mužov "to maintain (women's) subordination in domestic life, because the generality of the male sex cannot yet tolerate the idea of living with an equal" (s.31). Poddanstvo žien sa však stáva prekážkou spoločenského pokroku a individuálneho rozvoja, preto musí byť odstránené a nahradené sociálnymi vzťahmi budovanými na báze rovnosti a individuálnej slobody.

Millov názor, podľa ktorého verejný a privátny život sú navájom úzko prepojené, patrí medzi tie jeho postrehy, ktorými značne predstihol svoju dobu a vybočil sa aj z rámca tradičného liberalistického chápania dištinkcie medzi verejnou a privátnou sférou. Diskriminácia žien vo verejnej sfére má svoje korene v túžbe mužov ovládnuť ženu vo sfére rodiny, preto odstránenie poddanstva žien si vyžaduje reformu manželského práva a zákona, ale aj výrazné zmeny vo sfére participácie žien na verejnom a politickom živote. Mill ponúka množstvo argumentov, aby vyvrátil predsudky, brániace vstupu žien do zamestania a výhodných pozícií, do vyššieho vzdelávania a politiky, a aby ukázal, že ženám treba zabezpečiť voľný vstup do všetkých oblastí, do všetkých funkcií a zamestnaní, na ktoré mali doteraz monopol len muži. Mill v súlade so svojím liberalistickým filozofickým presvedčením zdôrazňuje, že samotný princíp spravodlivosti vyžaduje, aby ženám boli priznané tie isté práva, aké patria mužom, a že rovnosť žien a mužov v rovine práv povedie k spravodlivému usporiadaniu ich vzťahov vo všetkých sférach sociálneho a politického života.

* * *

Millovo Poddanstvo žien jasne prezrádza autorovu utilitaristickú pozíciu a zároveň je táto práca pevne ukotvená v anglickej liberalistickej tradícii. Situácia polovice ľudstva, ktorú Mill opisuje termínmi útlaku, neslobody, poddanstva a otroctva, nielenže je v príkrom rozpore s princípmi rovnosti a individuálnej slobody, ale je aj vážnou prekážkou spoločenského rozvoja a plného ľudského šťastia; útlak žien, podobne ako každé obmedzovanie slobody „dries up ... the principal fountain of human happiness, and leaves the species less rich, to an inappreciable degree, in all that makes life valuable to the individual human being”(s.63). Potrebu a nutnosť oslobodenia žien John Stuart Mill zdôvodňuje hlavne tým, že iba ono vytvára priestor pre každého jednotlivca, teda nielen pre ženy, ale aj pre mužov, aby plne rozvinuli svoje vlastné osobnostné predpoklady a schopnosti a realizovali najvyššiu mieru svojho vlastného osobného šťastia, od čoho následne závisí aj rozkvet spoločnosti ako celku. V pozadí tejto argumentácie nie je ťažké rozpoznať utilitaristický princíp "najväčšieho možného šťastia čo najväčšieho počtu ľudí", ktorý Mill uplatňuje tak pri kritike existujúcich pomerov, ako aj pri zdôvodňovaní vlastných návrhov reforiem, vedúcich k odstráneniu podriadenosti žien. Ďalší princíp, podľa ktorého Mill rozvíja svoju argumentáciu, je liberalistický princíp rovnosti a slobody – myšlienka, podľa ktorej ľudia sú si rovní vo svojich právach a preto fakt, že sa niekto narodí ako žena, by

nemal určovať jej celoživotnú pozíciu. Tieto dva princípy, t.j. princíp, podľa ktorého rovnosť žien a mužov je požiadavkou viažúcou sa na samotný princíp spravodlivosti - pretože spoločenská spravodlivosť ani individuálna sloboda bez nastolenia rovnosti medzi pohlaviami nemôže byť realizovaná - ako aj princíp užitočnosti, prospešnosti odstránenia poddanstva žien pre celú spoločnosť, tvoria bázu základného Millovho argumentu, ktorý zjednodušene možno formulovať nasledovne: nerovnosť žien je tak nespravodlivá ako škodlivá, a to tak pre celú spoločnosť ako aj pre každého jednotlivca, tak pre ženy ako aj pre mužov. Samozrejme, môžu tu vzniknúť isté pochybnosti o kompatibilite týchto dvoch princípov alebo otázky týkajúce sa toho, či hlavným princípom, ktorým sa Mill vo svojej práci riadi, je liberalistický princíp rovnosti alebo utilitaristický princíp užitočnosti⁶. Zdá sa, že autor sa pokúša o ich kombináciu, rozvíjajúc svoju argumentáciu uplatňuje oba princípy - odstránenie znevýhodnenia žien a ich uznanie ako s mužmi rovných povedie k „the advantage of having the most universal and pervading of all human relations (t.j. vzťahov medzi pohlaviami) regulated by justice instead of injustice“ (s.49)

Popri kritike vládnucich dobových pomerov Mill sa v svojej eseji vyjadruje k viacerým otázkam, ktoré neboli aktuálne len v jeho dobe, ale dodnes patria v rámci feministickej teórie medzi tie, ktoré priťahujú pozornosť, raz s väčšou, inokedy s menšou intenzitou, takmer permanentne. Medzi takéto otázky patrí napr. otázka pôvodu subordinovaného postavenia žien v spoločnosti, otázka existencie alebo neexistencie podstatných, substanciálnych, alebo prirodzených odlišností medzi pohlaviami, resp. pôvodu či príčiny týchto odlišností. Svoje názory pritom podopiera závažnými filozofickými argumentmi, napr. proti názoru, podľa ktorého historická skúsenosť hovorí v prospech existujúceho systému usporiadania vzťahov medzi rodmi a potvrdzuje nadvládu mužov nad ženami, namieta: “Experience cannot possibly have decided between two courses, so long as there has only been experience of one” a “the decision on this (t.j. o spôsobe usporiadania vzťahov medzi pohlaviami) ...depending on what an enlightened estimate of tendencies and consequences may show to be most advantageous to humanity in general” (s.13). Mill v duchu tradície politickej filozofie liberalizmu zdôrazňuje skôr podobnosti než odlišnosti medzi ženami a mužmi, hoci niektoré jeho formulácie, hlavne v 3. kapitole, prezrádzajú autorovu nedôslednosť alebo nerozhodnosť; v každom prípade je však dôsledný pri zdôrazňovaní princípu rovnosti, podobne ako aj Harriet Taylorová⁸. Podľa Millova názoru historická neprítomnosť žien vo vyšších sférach ľudského ducha, napr. vo filozofii a vedách, nie je zapríčinená nedostatkom ich intelektu, ale ich sociálnou situáciou, nemožnosťou vzdelávať sa a nedostatkom príležitostí pre vlastný rozvoj – pokiaľ nebudú odstránené pred ženami existujúce prážky, nemožno špekulovať o mentálnych či intelektuálnych schopnostiach žien, tvrdí. Dôrazne odmieta takéto špekulácie, v otázke poznania mentálnych odlišností medzi ženami a mužmi je nadmieru skeptický, a podobne ako mnohé súčasné feministické autorky, zdôrazňuje význam vplyvu sociálnych faktorov.

Podobne prekračuje dobový kontext aj Millova analýza a kritika v spoločnosti a kultúre zakorenených názorov na poslanie či miesto žien a mužov, na ich “prirodzené” miesto v spoločnosti. Svojou kritikou predsudkov a stereotypov preukazuje svoju ukotvenosť v osvietenскеj racionalistickej tradícii keď tvrdí, že “So long as opinion is strongly rooted in the feelings, it gains rather than loses in stability by having a prepondering weight of argument against it”(s.1). Akoby viedol fiktívnu polemiku s pomysleným protivníkom, zástancom “ustálených zvykov a všeobecných názorov” (established customs and general feelings) na prirodzenosť a nevyhnutnosť dominancie mužov a subordinovaného postavenia žien, množstvom brilantných argumentov vyvracia všeobecne rozšírené názory o menejcennosti žien, a dochádza k záveru: “The preseding considerations are amply sufficient to show taht custom, however universal it may be, afforts in this case no presumption, and ought not to create any prejudice, in favour of the arrangements which place women in social and political sunjection to men. But I may go farther, and maintain that the course of history, and the tendecies of progressive human society, afford not only no presumption in favour of his systém of inequality of rights, but a

strong one against it .....that this relict of the past is discordant with the future, and must necessarily disappear“ (s.10). Treba poznamenať, že nielen v Millovom viktoriánskom Anglicku, ale aj v súčasnosti sa nezriedka objavuje argumentácia obhajujúca subordinované postavenie žien odvolávaním sa na tzv. “ženskú prirodzenosť”, na prirodzené vlohy a schopnosti žien, či na prirodzené poslanie žien. J.S. Mill v tomto kontexte nielenže upozorňuje na nemožnosť poznať “prirodzenú” povahu žien - veď to, čo sa za také považuje, je výsledkom výchovy a socializácie, dôvodí - ale odhaľuje aj falošnosť každej argumentácie na základe “prirodzených” vlôh a schopností; veď ak by muži naozaj vážne verili, tak, ako to hovoria, že rola manželky a matky je prirodzeným poslaním ženy, nestavali by pre ne ňu bariéry, znemožňujúce, aby sa realizovala aj v iných sférach. Myslím si, že aj v súčasnosti je hodný zamyslenia sa jeho postreh, podľa ktorého “...the knowledge which men can acquire of women.....is wretchedly imperfect and superficial, and always will be so, until women themselves have told all that they have to tell” (s.16). A keď súčasné feministky upozorňujú na dôležitosť ženského hlasu a vyzývajú ženy, aby ony samé prehovorili o svojich životoch a o svojej skúsenosti, akoby sme začuli aj polhduha storočia starý hlas Johna Stuarta: problém odlišnosti pohlaví “is a subject on which nothing final can be known, so long as those who alone can really know it, women themselves, have given but little testimony, and that little, mostly suborned” (s.15).

* * *

Millova práca je právom považovaná za manifest liberálneho feminizmu 19. storočia, jeho autor vo svojej eseji jasne identifikoval a dôkladne rozobral hlavné problémy týkajúce sa postavenia žien v spoločnosti a tým vlastne vytýčil základný rámec liberálnej feministickej politickej teórie. Kým väčšina Millových názorov o príčinách podriadeného postavenia žien, ako aj jeho návrhy týkajúce sa nápravy existujúceho stavu a jeho vízie rovnosti, boli v rámci prvej vlny feminizmu - obzvlášť v ženskom hnutí konca 19., začiatku 20. storočia, zameranom predovšetkým na dosiahnutie volebného práva žien - všeobecne a široko akceptované, v súčasnej feministickej filozofii recepcia Millových myšlienok, jeho teoretického, ale aj politického odkazu je oveľa diferencovanejšia, zaznievajú v nej aj kritické hlasy. Najčastejším terčom kritiky zo strany súčasných feministických filozofiek je Millovo akceptovanie tradičnej deľby práce v rodine spojený s predpokladom, podľa ktorého právne zaručená rovnosť odstráni diskrimináciu či rozličné formy znevýhodnenia žien, aj keď rodová deľba práce v rodine zostane zachovaná. Viaceré pasáže Millovej práce dávajú dobrý dôvod pre takúto kritiku, autor sa často vyjadruje tak, akoby sa domnieval, že poskytnúť ženám rovnaké práva a zabezpečiť ich rovnosť pred zákonom, je dostačujúce pre elimináciu ich nerovnosti. Takýto názor sa ukázal - a to aj v svetle ďalšieho historického vývinu -ako príliš optimistický až naivný, avšak aj jeho feministické kritičky väčšinou uznávajú, že spis o poddanstve žien, napriek viacerým, z hľadiska súčasnosti iste problematickým a kritizovateľným názorom autora, dodnes zostáva jedným z najzreteľnejších a najvplyvnejších prác liberálneho feminizmu. Mnohé z jeho brilantných, filozoficky vycibrených argumentov nestralili nič na svojej sile a presvedčivosti. Nepýtajme sa teda, či slovenský preklad tejto, dnes už klasickej eseje, neprichádza k nám príliš neskoro - a keby tomu tak bolo, nemuseli by sme veľmi smútiť, veď by to znamenalo, že problémy, o ktorých Mill hovorí, sú pre nás už dávno minulosťou. Je tomu ale naozaj tak? Začítajme sa pozorne do tejto knižky, verím, že nám pomôže nájsť odpoveď.

Mariana Szapuová

Poznámky:

1. Hoci termín „rod“ sa stal súčasťou feministického teoretického arzenálu v 70-tych rokoch minulého storočia v rámci tzv. druhej vlny feminizmu, kde sa používa na označenie sociálne podmienených rozdielov medzi ženami a mužmi a sociokultúrnej ženskosti či mužskosti, vzhľadom na celkový charakter a intenciu Millových názorov formulovaných v tejto eseji sa domievam, že používanie tohoto termínu je celom namieste. Budem sa pritom držať aj pôvodnej Millovej terminológie a používať aj termín „pohlavie“ (anglicky „sex“).
2. literatúra, pojednávajúca o vzťahu J.S. Milla a H. Taylorovej je mimoriadne bohatá, mnohé práce sa venujú hodnoteniu vplyvu Harriet na myšlienkový vývin Johna Stuarta. Toto hodnotenie sa pohybuje na škále od odmietavej kritiky, cez podceňvanie až po pozitívne uznanie. Ich prehľad podáva Jo Ellen Jacobs: „The Lot of Gifted Ladies is Hard“: A Study of Harriet Taylor Mill Criticism. *Hypatia*, Vol.9, No.3, 1994, s. 88 – 108.
3. Millov spis vyvolal nadšenú reakciu aj u niektorých českých feministiek 19. storočia, v českom preklade Charlotty G. Masarykovej vyšiel v r. 1890 v *Časopise českého studentstva*.
4. bližšie pozri napr. Pateman, C.: *Sexuálna zmluva*. Aspekt, Bratislava 2000, s.209, alebo Shanley, M. L.: *The subjection of women*. The Cambridge Companion to Mill. Cambridge University Press, 2000, s.396.
5. Mill, J.S.: *O slobode*. Iris, Bratislava 1995, s. 96.
6. bližšie pozri napr. Gatens, M.: *Feminsm and Philosohy. Perspectives on Difference and Equality*. Polity Press, Cambridge, 1991, s. 27 - 48.
7. pozri Shanley, M. L.: *The subjection of women*. The Cambridge Companion to Mill. Cambridge University Press, 2000, s.400, 419.
8. najvýstižnejším vyjadrením názorov Harriet Taylorovej na emancipáciu žien je jej článok *The Enfranchisement of Women*, publikovaný v r. 1851.